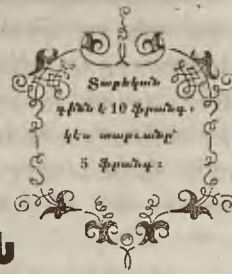

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 23.

1863

2. ՀԱՅՈՐ

ԱՐՈՒՆԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարաւն Լոն-
տոնի համալսարանական
արտոնեւոյց տեսարա-
նին յիսկ ընդհանուր
տեսութիւն:

Ետաքսնու մետաքսեղէն տա-
րազը կը կազմէին արուես-
տից տեսարանին քսաներորդ
բաժինը: Ասոր մէջ Գաղղիա
առանց համեմատութեան ա-
ռաջին տեղն ունէր, եւ Լիոնի

ու Սէնդ Էդիէնի մետաքսեայ կերպաս-
ներն իրենց հին պարծանքը պահեցին:

Սակայն եւ այնպէս Բրուսիա կրնար ըստ
մասին Գաղղիայի դիմացն ելլել: Մասնաւոր մտադրու-
թեան արժանի են Սդէգիլին քաղաքէն Թէօփէր գոր-
ծապետին բոժոժները կամ խողակները, անգործ մե-
տաքսն ու Բոմբերանիայի մետաքսեայ կերպասները: Իսկ
Աւստրիա թէպէտ մետաքսեայ տարազներուն ազնուու-
թեան կողմանէ Բրուսիայէն ետք է, այսու ամենայ-
նիւ շատ ընտիր գործուածքներ հանգէս հանած էր:
Ամենէն աւելի պանծալի յիշատակութեան արժանի
է՝ Հաալ անուն տարազագործին կարասեաց համար
կերպաս շինելու գործանոցը, որն որ 12,000 ոստայն-
անկութեան գործի (Քէպէս), 500 դաստաճաղ ու
1500 մարդ կը զբաղեցընէ, եւ տարին գրեթէ մէկ
միլիոն կանգնէն աւելի հազուագիւտ ազնուութեամբ
դամասկացի մետաքսեայ կերպաս կը բանին: Անգղի-
այի մետաքսագործութիւնը մեծ ջանք կը ցուցընէ
Գաղղիայի հետ հաւասարելու: Իտալիա աս բաժնին
մէջ բազմաթիւ հանգիստ հաններով ներկայացուած
էր, բայց մեծ մասը՝ միայն անգործ մետաքս հանգէս
հանած էին, որն որ Լոմբարտիա ուրիշ տեղ չգտնու-
ելու լաւութեամբ կը մշակուի: Մետաքսէ ժապաւէն
շինելու արուեստին բուն հայրենիքը Հելլենտիայի
Պագէլ եւ Յիւրիի քաղաքներն են. 56 հանգիստ-
հաններ նոյն արուեստին հրաշալի ցոյցները տեղի
հանած էին: Զարմանալի մետաքսեայ կերպասներ

յառաջ կը բերէ նաեւ Արեւելեան Հնդկաստան:
Մարդ չի կրնար աւելի բարակ, աղնիւ ու ակնահաճոյ
բան տեսնել, քան Պուխարայէն, Ասսամէն ու Լա-
հորէն խրկուած գոյնագոյն ծաղկեայ ու ոսկով հե-
նած պարսկական դիպակները, վիժակները, փաթ-
թոցներն ու քողերը: Չի կրնար հաւատացուիլ թէ՛ ան
ցնցոտաւոր գործաւորներն, անկատար գործիքներով,
անանկ սխալի կերպասներ շինեն, զորոնք մարդ
տեսած ատեն՝ կարծէ թէ առասպելական պալատի
մը մէջ մտած է:

Բասնու մէկերորդ բաժնին մէջ, որն որ կը
բովանդակէր բրդեղէն ու խառն տարազները, գրե-
թէ 134 հանգիստ հաններով առաջին՝ աստիճանը կը
բռնէր Աւստրիա: Նոյն տէրութեան բուրգի տարա-
զագործութեան գլխաւոր տեղերն են, Մորաւիայի
Պրիւն, Պոհեմիայի՝ Ռայխենպերկ ու Սիլեզիայի Եէ-
կէռնտորֆ քաղաքները: Պրիւն ու Ռայխենպերկ քա-
ղաքներուն չուխան ու կերպասը շատ անուանի է:
Ասոնց քով անմիջապէս կրնանք գնել Վիէննայի
ցփսիները, որոնք գործուածքին ճարտարութեան
կողմանէ Գաղղիայիններուն դիմացը կրնան ելլել:
Իսկ աժանութեան կողմանէ զանոնք կը գերազան-
ցեն: Աւստրիայի մէջ շինուած բովանդակ բրդեայ
ու խառն տարազներուն արժէքը՝ տարին 140 միլիոն
ֆիորինի կը հասնի եւ 400,000էն աւելի գործաւորք
նոյն արուեստէն կ'ապրին: Գաղղիայի բրդեղէն տա-
րազ շինելու գլխաւոր քաղաքներն են, Էլպէօֆ,
Ռէնս, Ամիէն, Վիէն եւ Փարիզ: Անգղիայի մասին
մէջ ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր մետաքսն ու
բրդէ շինուած Բոֆլէն (Popeline) ըսուած կերպասը,
զորն որ ուրիշ տեղ չեն կրնար այնպէս գեղեցիկ ու
հաստատուն շինել: Շատ զարմանալի էին Ռուսաս-
տանի բաժնին մէջ՝ Հայոց բրդեայ բանուածքները,
Պաշքիւրներու լաթերն ու Թիֆլիզէն խրկուած Մաֆ-
լա եւ Բալա ըսուած կերպասները:

Ասկէ կ'անցնիք քսանուերկուերորդ կամ գոր-
գերու բաժինը: Թէպէտ Անգղիա իր Աքսմինսդէրի
ու Գաղղիա Կոպելինեան գորգերովն աս բաժնին մէջ
ամենէն աւելի ցոյց ունին, սակայն չի կրնար ուրա-
ցուիլ, որ Եւրոպայի ուրիշ տէրութիւններն ալ ա-

րուեստից աս ճիւղին մէջ շատ յառաջ գացած են: Գլխաւորաբար Պրիւսէյի գորգերը մեծ անուն ունին: Մեծ ցաւով կը զրուցենք որ Տաճկաստանի, Պարսկաստանի եւ ընդհանրապէս արեւելքի գորգերն իրենց վայել յարգը չգտան. արդեօք ասոնք ալ Հաղար ու մէկ գիշերներուն առասպելաց կարգն անցան:

Քսանուիրեքերորդ բաժնին մէջ տեսքի հանուած էին՝ մանուած, հենուած ու բանուած գունաւոր եւ տպածոյ լաթերը: 1851ին համեմատութեամբ աս հեղ աս բաժնին մէջ շատ աւելի շքեղ ու զարմանալի օրինակներ կը տեսնուէին: Անգղիայի Գալիֆոյ ու Ժաֆաի ըսուած տպածոյ կերպասներն աչուրները զոշոտող գունոյ պէսպիսութիւն մ'ունէին, եւ ընդհանրապէս բանուածքին կողմանէ սքանչելի ու մէկիկ կրնան կոչուիլ: Գաղղիական բաժնին մէջ գլխաւորաբար Էյսասի տպածոյ լաթերը մեծ զարմանք կը պատճառէին. նոյնպէս Աւստրիայի բամբակեայ տպածոյ կերպասները մեծ ընդունելութիւն գտան:

Արուեստից տեսարանին հետաքրքրական մէկ մասը կը կազմէր քսանուիրեքերորդ, կամ տապաստակներու, ժանեակներու եւ ասեղի բանուածքներու բաժինը: Հոս Հնդկաստան իր խրկած չքնաղ ու մեծագին վաճառքներովը՝ Եւրոպայէն դուրս եղած տէրութիւններուն ամենէն երեւելին ու զարմանալին է: Գլխաւորաբար Գաղմիքի ցփսիները տեսնելէն մարդ չէր կրնար յաբիլ, մանաւանդ անոր համար՝ որ ապահով էր թէ առջեւը տեսածն իրական Գաղմիքի ցփսի է: Ասոնց քով դրուած էր փափուկ ու բարակ շարը (Ֆիւլէն), Ռումալը, Գուտաշը եւ հարուստ Հնդկներու հագած զգեստի ուրիշ բազմաթիւ նիւթերը: Հոն կրնար մարդ տեսնել Վուէր խանին կամ Ռաճային ոսկով բանուած Գաղմիքի ցփսիէ ձեռքնոցն ու հովանոցը, Մահարաշա թագաւորին թագը, գլխարկը, հողաթափն ու փաթթոցը եւ Պահատար թագաւորին սուսերի կամարը: Աս ամէն կերպասներն ու վիժակները Հնդկաց ճարտարութեան հրաշալի ցոյցերն են. բայց մարդ սաստիկ կը զարմանայ երբ որ մտածէ, որ քաղաքակրթութեան հազիւ ստորին աստիճանը բարձրացող ժողովուրդ մը՝ հաստ ու պարզ գործիքներով անանկ ճարտար գործուած նիւթեր բանի:

Պրամաններու երկրէն քաղաքականացեալ եւրոպա դառնալով, նախ զիմացնիս կ'ելլէ Գաղղիա: Նոյն տէրութեան մէջ շինուած ասղնագործ ժանեակներուն բանուածքը շատ ընտիր է, եւ ասոնց համար առանձինն Գաղղիայի Լը Գաթոյ քաղաքը խիստ նուրբ ու ընտիր թելեր կամ գերձաններ կը պատրաստուին: Իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէր Կարաբոն Գաղղիացւոյն Ալուիւնիոնի թելերէն հիւսած ժանեակները: Բեղգիա Գաղղիայէն անմիջապէս ետքը կու գայ. նոյնպէս Հելլենտիայի Աբբէնցէլլ ու Ս. Գաղղոս նահանգները մեքենայով ժանեակ շին

ներու արուեստը շատ յառաջ գացած է: Ոսկեհիւս ու ոսկեթել մանուած վաճառքներէն շքեղ օրինակներ խրկուած էին Պերլինէն. մեծ մոտադրութիւն զարթոյց Վէքսէլմանին 720 թալեռ արժող մէկ քողը, նոյնպէս ձիու մազէ շինուած գեղեցիկ ժանեակ մը: Վերջապէս Ռուսաստանէն շատ հետաքրքրական բաներ եկած էին, ինչպէս են Օրէնպուրկէն խաւրուած գոյնագոյն Գողագներու բանուած լաթերը, եւ Թիֆլիզէն, Երիւանէն ու Պաքուէն եկած բանուած ոտքի ամանները:

Նոյնպէս քսանուիրեքերորդ, այսինքն մորթերու, մուշտակներու, փետուրներու եւ մազերու բաժնին մէջ Ռուսաստան ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր: Իր հանգէս հանած օրինակներուն մեծ մասը կը կազմէին զանազան կերպով պատրաստուած, ըստ մասին գունաւորուած Մոսկովսկան ու Գրիմմեր կոչուած ոչխարի մորթերը. աս ետքինը տեսակ մը պղտիկ դառնուկէ կ'առնուի, որն որ միայն Ռուսաստան կը գտնուի եւ մասնաւոր աս վախճանին համար կը բուծուի: Բաց ասկէ՝ կային նաեւ նոյն երկրէն խաւրուած՝ գայլի, աղուէսի, արջու եւ ուրիշ կենդանիներու մորթեր: Ասոնց քով անմիջապէս կրնանք դասել, Հնդկաստանէն եկած՝ վագրի մորթերը, ոսկի փասիանի փետուրները, ուղտի կաշիները, Անկիւրիայի պծի բուրդը եւ այլն: Ճաբոնէն մարդու մազէ շինուած պարան մը խաւրուած էր, որն որ ուրիշ ամէն նիւթերէ շինուած պարաններէն զիմացելուն է: Պրաղիայի բաժնին մէջ, մեղի անծանօթ թռչուններու փետուրներէ շինուած ծաղիկներու ժողովածոյք մը կը տեսնուէր, որն որ մէկալ ամէն արուեստական ծաղիկները ճշգրութեան կողմանէ կը գերազանցէր: Պրաղիայի բաժնին տեսնելու արժանի բաներէն մէկն էր, օձի մը աղաղած կաշին: Ծովու եւ հասարակ շան կաշիէ շինուած էսքիմազեոց կատարեալ հագուստ մը Տանիմարգայի բաժնին մէջ կրնար տեսնուիլ: Իսկ կրթեալ ազգաց երկիրներէն ամենեւին տեսնելու արժանի նոր բան մը չկար. Հիւսիսային Ամերիկա, ուր ամենէն շատ ու ընտիր մուշտակ կը շինուի, ամենեւին բան խաւրած չէր:

Վ Ե Ք Ա Մ Ե Գ Բ Ե Մ Ե Ն

Խոտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

Բ.

Խոտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Բ. Մ Ի Զ Ո Յ

1815—1850

Խոտալիայի աղաւթութեան բաղձացողները, մանաւանդ Հռոմայի տէրութեան մէջ, իրենք զիրենք աս խորհուրդներուն եւ յոյսերուն տալով, եւ վերջապէս ալ զուրկ վերցնելու ժամանակն եկած հասած կարծեւով, 1846ին իրենց մեծ փորձը սկսելու կը պատրաստուէին,

որն որ չէ թէ միայն բոլոր Իտալիայի՝ հապա նա եւ ընդհանուր Եւրոպայի համար շատ փնտաւար հետեւում թիւններ կրնար ունենալ: Մէյ յ'ալ նոյն տարի՝ Գրիգոր Ժ.Ձ. քահանայապետը (1846. Յունիս 2.) մեռաւ: Թէպէտ եւ ամէն ատեն՝ ժողովուրդները զրգուլթեան մէջ գտնուած ժամանակը՝ քահանայապետի մը մեռնիլն իրեն յաջորդ ընտրողներուն ծանր մտածութեանց ու մեծ զգուշութեան պատճառ կու տար. բայց աս հեղու Իտալիայի ազատութեան եռանդովը բորբոքած Իտալացիները առաւելապէս Հռոմայի երկրին մէջ՝ ամէն ատեններէն աւելի վախ կու տային՝ նոր քահանայապետին ընտրութեան ատենն արտաքոյ կարգի շփոթութիւններ ու անկարգութիւններ հանելու: Յայտնի իմացուած էր՝ որ քահանայապետական երկրին մէջ գտնուող ազատականը կամ յեղափոխականը կը բաղձային՝ որ Միգարա կարգի նալը քահանայապետական գահը նստի: Աոռնք կը պատրաստուէին՝ որ կարգինալներն իրենց գաղտնի ժողովին (conclave) մէջ գումարուած ատենը՝ բոլոր ժողովողեան աղաղակաւ նոյն Միգարա կարգինալը քահանայապետ անուանեն. ինչպէս միջին դարու մէջ քանի մը հեղեղած է: Բայց գումարուած կարգինալը աս անկարգ խորհուրդին կատարման ժամանակ թող չտալով՝ անսովոր շուտութեամբ քանի մը օրուան մէջ (Յունիս 16.) քահանայապետ ընտրեցին Յովհաննէս Մազայի Ֆերրերդի կոմս կարգինալը (ծն. 1792. Մայ. 13.), որն որ անուանեցաւ Պիոս Թ.:

Աս նոր քահանայապետն Իտալիայի ուրիշ մասերէն աւելի Հռոմայի երկրին մէջ գտնուող ազատականաց կամ յեղափոխականաց զրգուլթիւնը ճանչնալով, համոզուած էր՝ որ կամ աշխարհական կառավարութեան կարգերուն մէջ քանի մը փոփոխութիւններ պէտք է ընել, եւ կամ սոսկալի յեղափոխութեան մը փրթելուն սպասել: Աս ասանկ հաստատ գիտնալով, միտքը դրաւ՝ դեռ խռովութիւն մը չծագած՝ կարելի եղած փոփոխութիւններու կամ բարեկարգութիւններու ձեռք զարնել: Քահանայապետական գահը նստելէն ամիս մը ետքը՝ իր առաջին գործքն եղաւ ամէն քաղաքային յանցաւորներուն ընդհանուր թողութիւն (amnistie) հրատարակել (Յուլ. 17.), որով 6000 հոգի բանտօրէն ազատեցան ու 18,000 հոգի Հռոմայի երկիրը մտնելու ազատութիւն ընդունեցան: Ասկից ետքը քանի մը հրամանագրերով սահմանեց որ աշխարհականները տէրութեան գործքերուն մէջ խորհուրդի կանչուին, վեց կարգինալներու մասնաժողով մը դրաւ՝ որ երկրին կառավարութեան կարգերուն մէջ կարեւոր ըլլող օգտակար փոփոխութիւնները գտնեն ու իրեն առաջարկեն: Այսպիսի նորոգութիւնները ժողովողեան բաղձանացը համաձայն ըլլալով, չափեաւելի ուրախութեամբ զանոնք ընդունեցան ու ամէն տեղ կեցցէ Պիոս Թ. ձայները կը հնչէին:

Պիոս Թ. քահանայապետին տուած ազատութիւններուն ու անկից Հռոմայի երկրին բնակչաց մէջ եղած ուրախութեան ու գոհութեան լուրերը Տոսկանայի երկիրը հասնելով, Ղեւոնդիոս Բ. մեծ գութն ալ սկսաւ

քանի մը աղատական նորոգութիւններ ընել. (1847. Յուլ. 24.) ազատական գաղափարներ ունեցող պաշտօնեաներ դրաւ ու տէրութեան խորհրդոյ ժողով մը սահմանեց: Աոռնք ըլլալէն ետքը՝ Տոսկանայի ժողովուրդն ալ Հռոմայի տէրութեան բնակչաց պէս՝ իր ստացած ազատութեան վրայ մեծ ուրախութիւն կը ցուցնէին: Ալ աս երկու տէրութեանց մէջ ամէն օր մեծ հանդէսներու եւ տօներու վախճան չէր ըլլար. բայց աս առիթներուն մէջ յայտնի կ'իմացուէր որ շատերուն դիտաւորութիւնն է՝ ժողովուրդները զրգուլթիւն որ կէս կամ մասնական ազատութեամբ գոհ չըլլան, Իտալիայի մէջ ընդհանուր ազատութիւնն ու միութիւնը հիմնելու ետեւէ ըլլան. այսինքն վեհապետները ստիպեն՝ որ Իտալիա մէկ մեծ տէրութիւն ընելու համար իրարու հետ ձեռք ձեռքի տալով աշխատին:

Որչափ ալ ժողովողեան մէջ ասանկ զրգուլթիւններու պատրաստութիւնն ու ջանք կար, սակայն իրօք ու յայտնապէս ապստամբական ցոյցեր չէին ըլլար: Պիոս Թ. ին գահակալութեան տարեգարձին օրը (1847. Յունիս 17.) Հռոմայի երկրին մէջ մեծ տօներով ու հանդիսութիւններով կատարուեցաւ: Ասկից ամիս մը ետքը (Յուլ. 17.) քահանայապետին գահ ելլէնէն ետքը տուած ընդհանուր թողութեան յիշատակը պիտ'որ կատարուէր: Բայց աս հեղու ապստամբութեան նշաններ երեւան դալու սկսան: Կառավարութիւնն ակամայ ստիպեցաւ խռովութիւն հանդիսներէն քանի մը հոգի բռնել ու բանտ դնել: Աս հանգամանքներէն եւ նոյն միջոցին հանդիպող ուրիշ քանի մը դէպքերէն իմացուելով որ ժողովուրդը հանդարտ պիտ'որ չկենայ, քահանայապետը հարկադրեցաւ անոնց կամքն ըստ իմիք կատարել: Այսպէսով կրնայ ըսուիլ որ Հռոմայի երկրին մէջ նոր ապստամբութեան կամ յեղափոխութեան սկիւիլ 1847. Յուլ. 17ին եղաւ. անկից ետեւ աստիճան աստիճան հաստատուելու, զայրանալու եւ տարածուելու ճամբուն մէջ մտաւ:

Կար. Ալեքսանդր Սարգինիայի թագաւորն ի սկզբանէ (1846) Հռոմայի երկրին անցքերը լսելով, թէպէտ եւ իր սկսած կառավարութեան կերպն ու կարգերը փոխելու նշան մը չէր տար, բայց այնպիսի ընթացք մը կը բռնէր, որ Իտալացւոց շատերը բոլոր խորհուրդներն ու յոյսերն անոր վրայ ուղղած էին: Թագաւորին խորհրդականներէն ոմանք զինքը կը քաջալերէին ու խորհուրդ կու տային որ իր երկրին ազատական սահմանադրութիւն մը տալով ու անով Սարգինիա բոլոր Իտալացւոց նախանձելի ընելով՝ իր իշխանութիւնն ընդարձակելու ճամբայ բանայ: Սակայն թագաւորն իր յառաջուան ընթացքին մէջ ամենեւեւ փոփոխութիւն մը չէր ցուցներ ու ազատականաց կողմը հակելու նշան չէր տար: Իսկ մը ատեն ասանկ առանց խռովութեան ու ապստամբական ցոյցերու անցաւ, մինչեւ 1847. Սեպտ. 8. որ օրն որ Սարգինիայից՝ ատենն օրերին քաղքին Աստրիալոց զօրաց ձեռքէն ազատուելուն տարեգարձը կը կատարէին: Աս տարի նոյն օրը տէրութեան ամէն քաղաքները՝ առանձինն Գետուա քաղաքը շատ մեծ հանդէսներով ու փառաւորութեամբ

կատարեցին: Բայց աս հանգեաներուն ատենն ու ետեւէ ետեւ ուրիշ քանի մը գեպքերու մէջ տեսնուած ցոյցերը յայտնի կը գուշակէին՝ որ Սարգիսիայի մէջ շատ չանցնիր խռովութիւնները սաստիկութեամբ կը փրթին:

Ասոնց առջեւն առնելու համար կար. Ալեքերդոս (1847. Հոկտ. 11.) տէրութեան հին պաշտօնեաները հանեց ու նոր եւ ազատութեան կողմն ըլլող պաշտօնեաներ գրաւ, տպագրութեան խիստ օրէնքները քիչ մը մեղմացուց եւ ուրիշ քանի մը նոր դատաստանական կարգեր սահմանեց: Ասոնք թէպէտ Սարգիսիայի ժողովրդեան մեծ մասին բաղձացածին մէկ փոքր մասն էին ու թագաւորն ասով Իտալացոց սիրտը չէր կրնար շահիլ. սակայն գոնէ իր երկրին մէջ ընդհանուր գոհութեան նշաններ սկսան երեւալ ու ամէն դի ուրախութեան ձայներ կը լսուէին: Կրնայ ըսուիլ՝ որ ասկից ետքը կար. Ալեքերդոս սկսաւ իր առաջնական բռնած ընթացքին դէմ այնպիսի ազատական կարգերով կառավարել՝ որ յայտնապէս կը գուշակուէր թէ ամէն Իտալացոց սիրտը շահելու եւ մեծագոյն իշխանութեան կամ բոլոր Իտալիայի թագաւորութեան հասնելու կը ջանար:

Իտալիայի երեք տէրութեանց (Հռոմայի, Տոսկանայի ու Սարգիսիայի) մէջ աս ատենները եղածներուն վրայ Աւստրիա ի սկզբանէ հետէ մտադիր եղած էր. գիտէր եւ կը լսէր որ ամէն Իտալացոց սրտին մէջ իրեն դէմ եղած ատելութիւնն ու իր Իտալիայի մէջ ունեցած իշխանութիւնը բոլորովին ջնջելու փափազն ու ջանքը չափէ աւելի սաստիկանալով, բոլոր Իտալիայի մէջ սոսկալի յեղափոխութիւն մը կը պատրաստուի: Ասոր համար հարկ համարեցաւ (1847.) Ֆերրարայի բերդին մէջ առաջնութենէ աւելի զօրք խօթել. եւ նոյն բերդին մէջ իր զօրք պահելու իրաւունքն ընդարձակելով՝ բոլոր նոյն քաղքին վրայ իր իշխանութիւնը բանեցընել: Իտալացիք ասկից պատճառ առնելով՝ իրենց հին ատելութիւնը Գերմանացոց դէմ նոր ու սաստիկ կատաղութեամբ գուրս թափելու սկսան, Մահ Գերմանացոց պուռալով ու անոնց դէմ առդին անդին խռովութիւններ հանելով: Քահանայապետան այսպիսի պարագայից մէջ Իտալացոց կամայը հետեւելով, Աւստրիայի տէրութեան արտօրնօք առաջարկեց որ իր զօրքը Ֆերրարայէն հեռացընէ: Աւստրիա իր զօրքն անյապաղ ետ կանչեց, որմէ քահանայապետական երկրին աւելի մնաս՝ քան թէ օգուտ յառաջ եկաւ:

ԱՆԻՍՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

Մարդկային ազգիւն այլեւայլ ցեղերը:

Մարդը մարմնոյն եւ իր նիւթական կազմութեան կողմանէ որչափ որ ալ մէկալ անասնոց հետ նմանութիւն ունենայ, այսու ամենայնիւ անոնցմէ էական տարբերութիւններ ունի, ինչպէս են իր շիտակ կեցուածքը, որով իր ձեւունքներն արուեստից համար ազատ կը մնան, խօսելու գործարանները, ամէն օգտագործի մէջ ապրիլ կրնանալ, նշանով ու ձեւերով իր միտքն յայտնելը, իր զգայ-

արանաց ազնուութիւնն ու հաւասար կատարելութիւնը եւ այլն: Բայց մարդ իր մարմնովը մարդ չէ, այլ ուրիշ բարձրագոյն յատկութիւններովը, որոնք են իր Բանաստեղծութիւնը, Միտքը (Իմանալու, մտածելու, խօսելու, յիշելու եւ ուրիշ ասոնց նման կարողութիւններն) ու Անճանհոգին, որոնցմով մարդը մարդ է, եւ անասուններէն բոլորովին կը զանազանի, ու կը տեսնուի միանգամայն թէ մարդ ստեղծուած է անասնոց տիրելու, վսեմ, ազնուական ու մտաւոր գործոց պատաղելու եւ յաւիտենական վիճակի մը հասնելու համար: Բոլոր ստեղծագործութեան մէջ մարդն իբրեւ բանաւոր էակ՝ մէկ հատիկ է, եւ ամէն արարածներէն վեհ ու վեր: Անասուն կենդանին երկրիս վրայ կ'ապրի, իր մոռնալը կը գտնէ եւ հետզհետէ կը բազմանայ. մարդն ալ նոյնը կ'ընէ, բայց մտածելով, ամէն բան օրէ օր դիւրինցընելով, գեղեցկացընելով ու կատարելագործելով: Թուշունն ինչպէս որ ստեղծագործութեան սկիզբը իր բոյնը կը դնէր, գազաններն ինչպէս իրենց որջը կը փորէին, ինչ կերպով որ իրենց սնունդը կը փրնտուէին, հիմակ ալ ըստ ամենայնի նոյնպէս կ'ընեն. միայն մարդն է, որ աս ամէն բանէն իրեն աղէկ երեւցածին պէս փոխեց ու կը փոխէ, կ'ազնուացընէ, իրեն կը յարմարցընէ ու կը յարմարի: Մարդը կրնայ ամէն տեղ ապրիլ իբրեւ հովիւ, ձկնորս, թափառական, դադարական, ազատ ու իրարու անհաղորդ ընտանիքներով, ազգային հասարակութիւններ ունենալով եւ այլն:

Մարդիկ որչափ որ արտաքուստ կերպարանօք, գոյնով, լեզուաւ ու սովորութիւններով իրարմէ տարբերութիւն ունենան, իրենց բանաւորութեամբը, մտօքն ու անմահ հոգւովը մէկ են ու մի եւ նոյն վախճանի համար ստեղծեալ: Իրենց սկիզբը մէկ է, մէկ ընտանիք է, մէկ զոյգ մարդ է: Իսկ իր մեծութեան, գոյնին ու տեսքին այսչափ արտաքին զանազանութիւններն այնչափ շատ տարածուելէն պատճառաւ են: Ապրելու կերպը, սնունդն ու մանաւանդ օգտագործիւնը մարդուս կազմութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ: Հաստ ու դժուարամարս կերակուրները շարունակ ուտուելու որ ըլլան, մարդուս մարմինը գէր ու թոյլ, դանդաղ ու անճարակ կ'ընեն: Պատեւրամի կամ երկրագործ ազգերը զօրաւոր եւ առողջ կ'ըլլան. իսկ միօրինակ գործարաններու մէջ կեանք անցընող մարդիկ ճգնաճ ու ազգազուն կը մնան: Սաստիկ տաքն ու սաստիկ պաղն ալ մնաստակար է. քանի որ բեւեռներու կը մօտիկանք, մարդիկներն երթալով կը կարճնան: Եսկիմացիք հաղիւ թէ 4 ոտնաչափէն քիչ մ'աւելի են: Ուստի բարեխառն գօտիներու մէջ մարդ ամենէն աղէկ կ'աճի ու կը հասնի մինչեւ 5—7 ոտնաչափ: Երկրիս ամենէն մեծ ու յաղթանգամ մարդիկները հարաւային Ամերիկայի Բադակոնիացիք կը սեպուին: Արդէն շատ փորձերով տեսնուած է որ օգտագործիւն ու կերակուրները փոխուելով՝ մարդն ալ որչափ կը փոխուի. զոր օրինակ սեւամարմինները մեր կողմերը գալու որ ըլլան՝ երթալով կը ճերմկնան. նոյնպէս մեր կողմերէն սեւամարմիններու երկիր գացողները կամայ կամայ կը սեւնան: Բայց աս մորթի գոյներուն նայելով՝ օգտագործիւնները մէկէն ի մէկ չեն փո-

խուրի, այլ աստիճաններով՝ որոնք գլխավոր հինգ հատ են. այսինքն 1. Սպիտակ (ճերմակ) 2. Գեղին. 3. Պղնձ-գույն. 4. Գորշ (կիսասև, սպիտակասև) 5. Սև: Ասկից կ'ելեն մարդիկներու գլխավոր հինգ ցեղերը, որոնք աս մարթի գոյնին տարբերութենէն զատ՝ նաեւ իրենց կազմութեան մէջ քանի մը մասնաւոր յատկութիւններ ստա-յած են, եւ դարձեալ զանազան բաժանումներ ունին:

1. Կապտեան կամ Սպիտակ ցեղ, որն որ կրնայ ըսուիլ նաեւ Հնդկ-Եւրոպական ցեղ, որուն սեպհա-կան է ճերմակ կամ մարմնագոյն մարթ, կարմիր այտ, մա-զը զանազան գունով, հասարակօրէն կակուղ ու շիտակ եւ միայն երբեմն գանգուր. խիտ մորուք, բարձր ճակատ, գրեթէ ձուածեւ խելագատակ. հիւսիսային կողմերը խաժ կամ կապոյտ աչք, հարաւային կողմերը սեւ, ու երկուքին մէջ խարտէշ. երկայն կըր երես, բարձեւ, բարակ ու երբեմն կամարաւոր քիթ, բարակ շրթունք: Աս ցեղը գեղեցիկութեամբ, լեզուաւ, արուեստիւ եւ կրթութեամբ ամենէն աւելի յառաջ գացած, եւ գաղթականութեամբ երկրիս չորս դին տարածուած բռնած է, ուստի եւ ամե-նէն գլխավոր ցեղ կրնայ ըսուիլ: Բայց իր գլխավոր ծիւղերն են նախ յառաջակողմեան ու արեւմտեան Ասիայի բնակիչքը մինչեւ Գանդէս ու Օպի գետերը, եւ Ափրիկէի հիւսիսային եզերաց բնակիչքը մինչեւ Սենեկալ ու Եթովպիա, ինչպէս Ալբը, Հայք, Պարսիկք, Հնդկիկք, Արաբացիք, Ասորիք եւ այլն. երկրորդ Եւրոպացիք, ինչպէս Յոյն, Գերմանացի, Սլաւ, Իտալացի եւ ասոնցմէ գաղթած ազգերը, սակայն Լափլանդացիները, Փինլանդացիներն ու Սամոյետները դուրս հանելով: Ասոնց թիւը ստոյգ չի գիտցուիր. բայց ոմանք մերձաւոր հաշուով մը 435 միլիոն կը սեպեն:

2. Մոնղոլեան կամ Գեղին ցեղ. ասոր վերաբերեալ մարդիկն ունին գեղընկեկ կամ ցորենագոյն մարթ, գրեթէ քառակուսի խելագատակ, սեւ, բարակ ու խողանեան (անկուած) մազ, քարձագին մորուք, նեղ, պզտիկ ու անկիւնը դէպ ի քիթ ծռած աչք, տափակ երես, լայն ու տափակ քիթ, դուրս ցցուած այտուկը, նոյնպէս դուրս ցցուեալ գունչ ու մեծ ականջ: Իրենք ընդհանրապէս ոսկրոտ են, բայց մէջերնին վայելուչ հասակ չի գտնուիր, այլ յաճախ թիւր որունք կ'ունենան: Ասոնց բնակու-թիւնն է Գանդէս եւ Օպի գետերէն անդին բոլոր Ասի-այի մէջ, ինչպէս են Մոնղոլք, Թիպէթցիք, Ճենք, Մանչուրք, Ճաբոնք եւ այլն. իսկ Եւրոպայէն իրենց ցեղակից Սամոյետք, Լափլանդացիք, Փինլանդացիք ու ինչպէս կը համարուի նաեւ Եսկիմացիք: Աս ցեղն ալ ոմանք մինչեւ 400 միլիոն կը գնեն:

3. Աֆրիկեան կամ Պղնձագույն ցեղ, որուն յատուկ է պղնձի զարնոյ կարմրեկ մարթ (բայց հարաւային Ամե-րիկայի մէջ կանաչկեկ կամ ձիթապտղի գոյն), սեւ մազ, քիչ կամ ոչինչ մորուք, կարճ ու տափակ ճակատ, խո-րունկ աչք. լայն ու խուռչաւոր երես, ցցեալ այտուկը: Ասոր կը վերաբերին Ամերիկայի բուն բնակիչները, որոնք հիմակ ընդ ամէնը 10 միլիոն կը կարծուին, իրենց մար-մնոյ կազմութիւնը կաւկասեան ցեղին նման է:

4. Մալայեան կամ Կիսասև ցեղ, որուն մարթն է բաց սեւ, մազը խիտ, սեւ գանգուր կամ շիտակ, քիթը լայն ու տափակ, բերանը մեծ, խելագատակը վրան կա-մարաւոր ու երկու կողմը ներս գացած, հասակը չափաւոր: Ասոնք կը բնակին գլխաւորաբար Հնդկաստանի կղզի-ներուն եւ Աւստրալիայի մէջ, եւ ըստ ոմանց մինչեւ 30 միլիոն կը հասնին:

5. Եթովպեան կամ Սեւամորթ (Հնդիկ, Խափշիկ) ցեղ, որն որ ունի սեւ մարթ, սեւ, գուռը, խիտ ու կարճ մազ, նեղ ու երկու կողմանէ ծնշուածի պէս դուլի, եր-կայն ու տափարակ վիզ, գնդաձեւ դուրս ելած ճակատ, երկայն կոպ (աչուքներու մազ), դէր, լայն ու բութ քիթ, ուռած ու դուրս ինկած պուկունք, քիչ մը ցցու-եալ գունչ: Ափրիկէի հիւսիսային եզերքէն անդին եղած-ները գրեթէ ամբողջ աս ցեղին կը վերաբերին, նաեւ Աւստրալիայի մէջ ալ կայ, իսկ գերի բռնուելով՝ Ամերի-կա ու բոլոր երկրիս երեսը տարուած է. ասիկայ ալ 50 միլիոնի չափ կը դուրսի:

Ընդհանրապէս ընդունուած բաժանումն ասիկայ է. բայց ինչպէս արդէն կ'իմացուի, աս հինգ բաժանման ա-մէն մէկուն մէջն ալ նորանոր բաժանմանք կրնան ըլլալ: Ոմանք ասիկից աւելի կամ պակաս կը բաժնեն. ոմանք ալ միայն Բաքթրաքանի (կաւկասեան), Լայնաքանի (Մոն-ղոլեան), Եթովպեան (Եթովպական) կը զանազանեն: Իսկ Բիւլիէ երեւելի բնապատուժը կը դնէ երեք գլխաւոր ցեղ. այսինքն 1. Կապտեան կամ Սպիտակ. 2. Մոն-ղոլեան կամ Գեղին. 3. Եթովպեան կամ Սև. սակայն աս ալ մեր դրածին հետ կը համաձայնի, որովհետեւ Աֆրի-կեան ցեղն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Կապտեան ու Մոն-ղոլեան ցեղին մէջ զանազանութիւն մը. նոյնպէս Մալայեան ցեղն ալ Կապտեան ցեղէն Եթովպեան ցեղին անցում ու միջին կապ մըն է:

Աղէկ քննելու որ ըլլանք, մարդկային ազգին բուն նախնական ու կատարեալ ցեղը կաւկասեան ցեղն է, իսկ մեկաներն անկից աւելուած, գէշցած ու հեռացած են: Նախ սրբազան պատմութենէն յայտնի կը տեսնուի որ մարդիկ ջրհեղեղէն ետքը մէյ մը Հայաստանի մէջ, մէյ մ'ալ Հայաստանէն 100 մղոն դէպ ի հարաւ գտնուող Բաբելոնի մէջ աշտարակաշինութեան ատեն իրարմէ բաժնուեցան, ուստի եւ յառաջագոյն միազգի եղած կաւկասեաններէն դուրս ելան ու ծիւղ ծիւղ հեռացան դացին, եւ զանազան պարագաներուն մէկտեղ գալով՝ ժամանակաւ թէ մարմնոյ կազմութեան եւ թէ մտաց կողմանէ շատ փոփոխութիւններ կրեցին եւ շատ տարբե-րութիւններ առին: Երկրորդ՝ մարդ իբրեւ ամենէն աշխիւ արարած, իբրեւ պատկեր Աստուծոյ՝ ստեղծուեցաւ գեղե-ցիկ կազմութեամբ եւ վեհ մտքով. արդ աս երկու սկզբնա-կան զաւթափարները միայն կաւկասեան ցեղին վրայ ա-ռաւելագոյն կը տեսնուին, իսկ մեկալ ցեղերուն վրայ մէկը գրեթէ կորսուած է ու մեկալը բթացած, եւ զարմանային ան է՝ որ մեկալ ցեղերն որչափ որ կաւկասեան ցեղէն հե-ռու են, այնչափ ալ աս երկու բաներուն մէջ ետք են: Կաւկասեան ցեղն աս բարեբախտութիւնն ունեցած է որ

իրեն մէջ ճշմարիտ միոյն Աստուծոյ գաղափարն ամենէն երկայն մնացած է, իսկ իր մէկ ճիւղին (Եբրայեցւոց) մէջ երբեք չէ պակսած, ինչպէս նաեւ հիմակ ալ գրեթէ բոլոր աս ցեղը Մոնոթէիստ (Monothéiste, մէկ ճշմարիտ Աստուած պաշտող) է, թէպէտ տարբեր տարբեր կրօններով: Ասով նոյն ցեղին մարդիկներուն միտքն ու հոգին՝ ամէն մէկուն ունեցած կրօնին ճշմարտութեան աստիճանին համեմատ՝ դէպ ի գերագոյն էակը կը վերանար, վեհ ու բարակ զգացմունք կը ստանար, իրենց մարդկային բարձր աստիճանը կը պահուէր, եւ օրէ օր ալ կ'աղնուանար ու վայելուէր կ'ըլլար, չէ թէ միայն մտաց, այլ մարմնաւոր կազմուածքի կողմանէ ալ: Ասոր հակառակ՝ միոյն Աստուծոյ գաղափարը կորսնցընող մէկալ ցեղերը մտքով շարունակ ստորին կ'ըլլային ու կը նուաստանային, իրենց հոգւոյն եւ մտաց սկզբնական վիճակները կը նսեմանար ու նիւթական բաներու կը կապուէր, որով չէ թէ միայն ապուշ ու բթամիտ կ'ըլլային ու եղան, այլ նաեւ վայելչութեան ու գեղեցիկութեան գաղափարէն զուրկ, եւ մարմնով ալ տձեւ ու անշնորհ: Գեռ պսօրուան օրս փորձուած բան է որ վայրենիներուն մէջ շատ անգեղ ու ժահագէմ ազգեր քրիստոնէութեան դառնալով՝ չէ թէ միայն հոգւով ու մտքով կ'աղնուանան, այլ նաեւ իրենց կազմութիւնն ու կերպարանքն ալ գրեթէ ուրիշ նոր վայելչութիւն ու շնորհք մը կ'առնու, եւ իրենց ցեղակիցներուն քով բերելու որ ըլլանք, կը կարծենք թէ ուրիշ ցեղէ մըն են:

Վերջիշեալ հինգ ցեղերը դրսի երկիրներ ելթալով կամ իրարու հետ խառնուելով՝ այլեւայլ փոփոխութիւններ կը կրեն եւ նոր անուններ կ'առնեն. ինչպէս Գաղիլէի կամ Վարապի (Créole) կ'ըսուին անոնք որոնք Եւրոպացի կամ Կալիպսեան ցեղով ծնողացմէ դաղթականութեան ատեն Ամերիկա, Հնդկաստան կամ Աւստրալիա ծնած են. ասոնց մերթը սպիտակասեւ (Էսթիբ) կ'ըլլայ եւ երեսնին ալ հասարակօրէն կարմրութիւն չ'ունենար: Զորէիս կամ Փաւիլ - Հնդի (Mulâtre) կ'ըսուին Եւրոպացի հօրէ ու Խափշիկ կամ սեւ մօրէ ծնածները, որոնց գոյնը սովորաբար ձիթագոյն կ'ըլլայ. Խաւալաբ կամ Լանկաթի (Mestice, Métos) են Եւրոպացի հօրու ու Ամերիկացի մօրու կամ սպիտակ ու պղնձագոյն ցեղէ յառաջ եկածները, որոնց երեսին գոյնը Կալիպսեաններէն աւելի կարմիր է: Իսկ Ամերիկացի ու Խափշիկ ծնողացմէ աշխարհք եկածները կը կոչուին Զաֆ, եւ այսպէս յառաջ կ'երթայ:

Գիտնալու արժանի են մարդկային ազգին երկու պղտիկ ճիւղերն ալ, որոնք իրենց խեղճութեամբը նշանաւոր են:

Ա. Կաւնայ կամ Կաւնայի (Crétins), որոնք Պիւրենեան ու Ալպեան լեռանց հովիտներուն (Սաւոյայի, Հելլեատիայի եւ Գիլոլի) մէջ կը բնակին, գունատ եւ գրեթէ կաւճագոյն (Բեպիշիլի գոյն) մորթ ունին, կարճ ու ճաղած հասակ, խոշոր, տձեւ ու վրան տափակ դուռ, տգեղ երես, թոյլ ջիւղ, պղտիկ կարմրիկ եւ մարած ու պաղած աչք, լայն բերան, եւ շատ անգամ երկայն խոյ-

լեր կամ ուռեցներ, որոնք վզերէն վար մինչեւ կուրծքերնին կը կախուին: Իրենք հասարակօրէն խուլ եւ համր կ'ըլլան, մտքերնին բոլորովին բութ եւ գուլ է. եւ իրենք ալ ծոյլ, աղտոտ եւ շատակեր: Ասոնք 1000 ընտանեաց չափ կ'ըլլեն եւ դժբախտութեամբ աս խեղճ կաւճութիւնն (Crétinisme) ու ճաղածութիւնը յառաջ կը տանին: Աս բանիս պատճառ կը կարծուի ցած հովիտներու վատաւորող օդը, անմաքուր ջուրը, աղտոտութիւնն ու կաւճից բիրտ եւ անկիրթ վեճակի մէջ մնալը:

Բ. Լակայ կամ Լանամորթ (Kakerloques, Albinos) որոնք նաեւ ճերմակ խափշիկ կը կոչուին: Ասոնք գրեթէ խառնաբար կը գտնուին միջին Ամերիկայի Բանամա կիրճը, սեւամորթ խափշիկներու մէջ եւ Հնդկաստանի Գանգէս գետին բերնին քովերը, բայց հիւանդութենէ մը յառաջ եկած բան ըլլալով՝ երկրիս ամէն դին ու նաեւ կենդանիներու մէջ կը գտնուին: Ասոնց մարմնոյն գոյնը բոլորովին նստած ու ճերմկացած է եւ մեռելի մարմնոյ կը նմանի. աչուքներուն մէջը դեղնիկ կամ կրակի պէս կասկարմիր կ'ըլլայ, զորոնք պայծառ լուսոյ մէջ չեն կրնար կատարեալ բանալ, բայց մթուն կը տեսնեն: Յեղով խափշիկ են նէ, մաղերնին գուռը կ'ըլլայ, իսկ մէկալ ցեղերէն եղածներունը շիտակ, սակայն միշտ քսամնելի կերպով մը ճերմակ: Ընդհանրապէս ասոնք արտաքոյ կարգի ապուշ եւ մարմնով ալ տկար կ'ըլլան:

Բոլոր մարդկային ազգին թիւը ճիշդ չեզիտցուիր: Վերը հինգ ցեղերէն ամէն մէկուն քով կարծեօք դրուած կամ մերձաւորական հաշիւները գումար ընելով՝ կ'ըլլէ 925 միլիոն: Ընդհանրապէս առնելով, բոլոր աշխարհագրաց հաշիւը 850—950 միլիոնի մէջ կը պտըտի:

Բ Ե Ր Ր Ո Յ Ե Վ Ե

Անհատաւորութիւնն պարտեալ:

Մեծին հաբուէնի՝ պատերազմներուն ժամանակը Գաղղիայի բանակին մէջ եղող Վիւրգեմպելիցի պաշտօնակալ մը Սիլեզիա աղնուական Գերմանացւոյ մը տունը բնակարան ընդունեցաւ: Ասոր կեցած խցին մէջ շատ մը աղւոր ու մեծագին պատկերներ կային, որոնց վրայ կ'երեսար որ նոյն պաշտօնակալը մեծ հաճութիւն կ'ունենայ: Տանտէրն ու պաշտօնակալն իրարու հետ բարեկամանալով, երբ որ զօրքն ետ քաշուելու վրայ էր, պաշտօնակալն իր մէ խնդրեց որ նոյն պատկերներէն մէկ հատն իբրեւ յիշատակ իրեն տայ: Տանտէրն ալ աղնուական մեծանձնութեամբ իրեն ըսաւ, որ ուզած պատկերն ընտրէ առնու: Թէպէտ ասանկ դէպքի մէջ քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ ամենէն աղնիւն ու ընտիրը չառնուի. բայց պաշտօնակալն անդի կողմն անցնելով, նոյն պատկերներուն ամենէն ստորինն ու հասարակ խնդրեց: Իսկ տանտէրն աս բանս սիրով չտեսաւ. հապա նոյն ընտրութեան վրայ նեղանալով եւ այլալեւով, ըսաւ. Պարոն, ինչո՞ւ ամենէն հասարակ պատկերը կ'ուզէք առնուլ. ընտրածնիդ թէեւ ըստ ինքեան ամենէն ստորինն է, բայց այլեւայլ պարագաներու համար ինձի շատ սիրելի է: Լաւագոյն

է որ աւելի ընտիր մ'առնուք: Սակայն պաշտօնակալն աս խօսքը չլսելու զարնելով եւ միտ չդնելով տանտիրոջ այլ-այլութեան՝ որն որ երթալով կը սաստիկանար, ընտրած պատկերը վար առաւ: Մէյ մ'ալ նոյն պատկերին ետեւը պատին վրայ նոր ծեփուած խոշոր կտոր մ'երեւան ելաւ: Ի՞նչ պիտ'որ բլլայ ասիկայ, գոչեց պաշտօնակալը՝ բարկացածի պէս իր տանտիրոջն երեսը նայելով, որն որ գոյնը նետած՝ արձանի պէս անշունչ անշարժ հոն կը կենար: Աս բաւ եւ սկսաւ նոր հիւսուած պատը փլցնել. եւ անմիջապէս մէջէն այլեւայլ կապոցներ ելան, որոնց մէջ շատ մը ոսկի, արծաթ ու պատուական քարեր ծրարուած էին: Տանտէրը կը կարծէր որ իր բոլոր հարստութիւնը կամ գոնէ մեծ մասը կորսնցուց, եւ գիտնալով որ դէմ դնելը պարապ է, ամենեւին ձայն չէր հաներ արգելելու համար. միայն աս աղաչեց որ յայտնէ թէ ինչպէս իմացաւ նոյն պատկերին ետեւը բան պահուած բլլալը: Պաշտօնակալը պատասխան տուաւ թէ Հիմայ յայտնող կանչել կու տամ, որուն պարտական եղած վարձքս դեռ չեմ հատուցած: — Աս ըսելէն ետեւ իր ծառային հրամայեց որ նոյն մարդը բերէ: Քանի մը բոլոր վերջը ծառան ներս բերաւ պատին նոյն կտորը հիւսող որմնագիրը: Բայց որչափ տարբեր եղաւ նոյն չարագործին աս իր անհաւատարմութեան ու մասնութեան համար ընդունած վարձքն իր յուսացածէն: Պատուական պաշտօնակալը զինքը սաստիկ յանդիմանելէն ետեւ՝ հրամայեց որ դուրս հանեն եւ 50 գաւազան զարնեն: Իսկ տանտիրոջ ինչքն առանց ձեռք դպցնելու ձգեց:

Բ Ն Ե Գ Ի Տ Ե Կ Ը Ն

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն յառնալով:

Ջերմութեան ազդեցութիւնները:

492. Ի՞նչ պատճառի համար արեւուն ելած ժամանակը երկինքը գորշ որ բլլայ, շատ անգամ գեղեցիկ օդ կ'ընէ: — Վասն զի արեւը վեր բարձրացած ատեն, օդին վերին կարգերը համեմատաբար ստորին կարգերէն քիչ խոնաւութիւն կ'ունենան, որով ճերմակ տկար լոյսը կրնայ անոնց մէջէն թափանցել:

493. Ինչո՞ւ երկինքը դեղին գոյնն անձրեւի գուշակ է: — Վասն զի կը ցուցնէ, որ օդը խոնաւ է. արդ խոնաւ օդը չոր օդէն թափանցիկ է, եւ իր մէջէն կ'անցնէ դեղին ճառագայթները, որոնք կարմիրներէն նուազ զօրութիւն ունին:

494. Ինչո՞ւ համար երկինքը կապոյտ է: — Վասն զի երկրէն դէպ ի վեր ցողացող տկար կապոյտ ճառագայթներն օդէն չեն կրնար անցնել. ուստի եւ դարձեալ դէպ ի վար կը մղուին:

Ըստ ինքեան օդն իր մէջը կապոյտ գոյն ալ ունի: Անոր համար բարձր լեւան մը վրայ ելած ատենինս՝ երկինքը զօրաւոր կապոյտ գոյն կը ստանայ:

495. Ի՞նչ բանի համար առտուանց երեւցած ծիրանի գօտին անձրեւ կը ցուցնէ: — Վասն զի առտուանցուան ծիրանի գօտին միշտ երկինքին արեւմտեան կողմը կ'երեւայ, ուստի եւ կը ցուցնէ թէ գէշ օդը դալու վրայ է:

496. Ի՞նչ պատճառի համար առտուանցուան ծիրանի գօտին պէտք է որ արեւմտեան կողմն երեւայ: — Վասն զի առտուանց արեւն արեւելքի կողմը կ'ըլլայ. եւ գիտենք որ ան ժամանակ միայն ծիրանի գօտի կ'երեւայ, երբ որ անձրեւի ամպերն արեւուն գիմացի կողմը կը գտնուին:

497. Ինչո՞ւ համար արեւմտեան կողմն երեւցող ծիրանի գօտին կը ցուցնէ, թէ օդը գէշալու վրայ է: — Վասն զի անձրեւաբեր ամպերը հասարակօրէն արեւմտեան հովով կու գան, ուստի եւ ան ամպերը՝ որոնք ծիրանի գօտին արեւմտեան կողմը կը ցուցնեն, աս հովով յառաջ կու գան. ենթադրեալ որ հոն արեւմուտքէն եւ ոչ թէ արեւելքէն փչէ:

498. Ի՞նչ պատճառի համար իրիկուան ծիրանի գօտին միշտ արեւելքի կողմը կ'երեւայ: — Վասն զի ան ատեն արեւն արեւմուտք դարձած կ'ըլլայ. եւ ինչպէս վերն ըսինք, ծիրանի գօտին ան ատեն միայն կ'երեւայ, երբ որ անձրեւի ամպերն արեւուն գիմացի կողմը կը գտնուին:

499. Ի՞նչ բանի համար արեւելքի կողմն երեւցած ծիրանի գօտին կը ցուցնէ, որ անձրեւը պիտի անցնի: — Վասն զի անձրեւաբեր ամպերը հասարակօրէն մեղի արեւմտեան հովով կու գան. ուստի թէ որ ծիրանի գօտին ցողացնող ամպերն արեւմտքէն արեւելք մղուած կ'ըլլան, ըսել է թէ արդէն մեզմէ հեռացած են:

500. Ի՞նչ է հիւսիսայգ: — Լուսաւոր օդերեւոյթ մը՝ որն որ գիշեր ատեն հիւսիսային կամարին վրայ կ'երեւայ: Հիւսիսայգն երբեմն կապոյտ, կանաչ ու կարմիր գոյներով ճառագայթներ կը ցողացնէ:

501. Հիւսիսայգին պատճառն ի՞նչ կը համարուի: — Մթնոյտրտական օդին վերին կարգերէն երկարականութեան անցնելը:

502. Ի՞նչ պատճառի համար հիւսիսայգը զանազան գոյներ կ'ունենայ: — Վասն զի երկարական հոսումը զանազան աստիճանի խտութիւն ունեցող օդը կարգերէն կ'անցնի: Ամենէն բարակ օդը՝ ճերմակ, ամենէն չոր օդը՝ կարմիր, իսկ խոնաւ օդը դեղին ճառագայթներ կը ցողացնէ:

503. Հիւսիսայգը ձայն ալ կը հանէ: — Այո. շատ անգամ սուլելու, շէլելու, որսոյալու եւ ճայթելու նման ձայներ անոր ընկերակից կ'ըլլան:

504. Ի՞նչ պատճառի համար արեւուն բակ ունենալը գէշ օդ կը ցուցնէ: — Վասն զի արեւու բակն օդին վերին կարգերուն մէջ ծածանող անօր անձրեւի կաթիլներէ կը պատճառի. ուստի եւ այսպիսի դէպքի մէջ հինգ մինչեւ վեց ժամ տեւող անձրեւի կրնանք սպասել:

505. Ինչո՞ւ համար լուսնի բակն ապագայ անձրեւի ստոյգ նշան է: — Վասն զի լուսնի բակն օդին վերին կարգերուն մէջ ծածանող անձրեւի կաթիլներէ կը պատճառի: Որչափ որ լուսնի բակը մեծ է, եւ անձրեւի ամպերը մօտ կը գտնուին, այնչափ շուտ անձրեւի կրնանք սպասել:

506. Ի՞նչ բանի համար նեղացուցիչ ու ամալով դոց գիշերներն ինք զինքնին անհանդիստ կը զգանք: — Որովհետեւ երկրիս ջերմութիւնն օդին վերին կարգերը չիկնար բարձրանալ, այլ ամպերուն միջոցով կ'արգելուի ու երկրիս վրայ կը մնայ:

507. Ինչո՞ւ համար պայծառ ու բաց գիշերներն ինք զինքնին թեթեւ ու առողջ կը զգանք: — Վասն զի երկրիս ջերմութիւնն անխափան օդին վերին կարգերը կրնայ բարձրանալ եւ ամպերու միջոցով երկրիս վրայ մնալու չիստիպուել:

508. Ի՞նչ պատճառի համար անձրեւ եկած ժամանակները տխուր կ'ըլլանք: — Ա. Վասն զի օդը շոգումը լեցուած կ'ըլլայ, եւ համեմատաբար քիչ թթուածին կը բովանդակէ. Բ. Վասն զի օդը բնականէն աւելի թթեւ կ'ըլլայ. ուստի եւ մեր մարմնոյն օդին հետ հաւասարակշիռ չ'ըլլար. Գ. Որովհետեւ խոնաւ օդը մեր ջղերուն վրայ ճնշման ազդեցութիւն կ'ընէ:

509. Ինչո՞ւ համար ինք զինքնին անհանդիստ կը զգանք, երբ որ մեր չորս կողմի արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդին հետ հաւասար խտութիւն չ'ունենար: — Վասն զի երբ որ արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդէն աւելի խիտ կ'ըլլայ, մեր վրայ ճնշող ազդեցութիւն մը կը պատճառէ. իսկ ընդ հակառակն երբ որ արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդէն նուազ խտութիւն կ'ունենայ, ան ատեն մեր մարմնոյն վրայ ձգողական ազդեցութիւն մը յառաջ կը բերէ:

ԲԱՐՈՅՆԱԿ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Փիլիպպոսին կեցած ծառազարդ ձորը՝ նոյն տխուր ժայռերուն մէջ միակ կանաչ լուծիւն ունեցող տեղն էր։ Կարողութեան աշուրները նոյն գեղեցիկ կողմը դարձուց եւ ծառերուն մէջէն կրակին երկնք բարձրացող ծուխը տեսնելով, Հնարք չկայ, բոլոր իրեն, պէտք է որ կամայ հաւաքաւ աս միակ բնակելի տեղն անոր հետ բաժնենք։ անկարելի է որ մէյ մ'ալ երեւ կուան պէս որ մը կարենամ անցնել։

Աս բառ եւ բլրէն վար իջաւ։ Տաժաւ ներքին ընթացքէ մը վերջը՝ հովիտը մտաւ։ Հոն ծառի մը շքին տակ փափուկ խոտին վրայ տարածուեցաւ, եւ մինչեւ արեւուն ծագելը խորունկ քնացաւ։

Արթնքած ատեն ականջին գեղեցիկ զուարթ ձայն մ'եկաւ։ աշուրները բացաւ, եւ իրեն շատ մօտ զՓիլիպպոս տեսաւ, որ դործին մը կը զբաղէր։ Շատ զարմացաւ տեսնելով որ թշնամին շուտ մը բնակարան մը շինէր է։ Իրօք ալ Փիլիպպոս՝ ծովուն եզերք նստած տախտակի կտորուանքներէն խրճիթ մը շինած էր, եւ նոյն ատեն անոր յարկը լմնցնելու կը զբաղէր։ մութիւնն ամէն մէկ հարկածին ալ կ'երգէր։

Խրճիթին անտառակին ամենէն թանձր կողմերը հաստատած էր մեծ որթատունկի մը քով, որմէ զատ ուրիշ որթ չկար կողմերէն մէջ։ Մէկ կողմանէ յարկը կը շինէր, մէկալ կողմանէ որթատունկին պողպտեղ ռուբերն անոր վրայ կը տարածէր, զգուշանալով որ չըլլայ թէ ճիւղ խաղողները, որոնք հաստատուած վրայ էին։ Այսպէսով նոյն խրճիթը դաւարագեղ տաճարի մը կը նմանէր։

Փ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Կարողութեան սաստիկ տաքութենէն տկարացած ըլլալով, ծառին տակ երկու օր մնաց, եւ հազիւ երբեմն երբեմն կ'առնէր հետ իր խաղար։ Միայն երբ որ կը կարծէր որ Փիլիպպոս զինքը չիտեսներ, անոր գործքերուն յառաջ երթալը կը զննէր։ բայց երբեք հետը չէր խօսեր, նոյնպէս Փիլիպպոս ալ իր կողմանէ լուծիւն կը պահէր։

Կոմսը չէր կրնար ըմբռնել որ անիկայ գործածած սղոցն ու կացինն ինչպէս գտեր է։ բայց չէր ուզեր խոստարհիլ ու հարցընել։ Իսկ սղոցին ու կացինն հոն գտնուելուն մեկնութիւնն աս էր։ Զուր առնելու համար կ'զգին եկած ատենին, Փիլիպպոս նոյն գործքներն ան ծառին տակ մնացած էր, որուն վրայէն նախատեսաց համար հնդիկ ընկող ժողոված էր։ եւ նաւաբէ կուծիւնէն ետքը միեւնոյն տեղը գտնելով՝ առած կը գործածէր։ Նոյն գործքներով եւ նաւուն տախտակներուն վրայէն հանած գամերով խրճիթը շինած էր։

Խրճիթը լմնցնելէն ետքը՝ ձեռք զար-

կաւ արթուն ու սեղան մ'ալ շինելու։ զորն որ Կարողութեան տեսնելով, մտածեց որ եթէ ինք ալ իր կեցած ծառին տակն այնպէս սեղան մ'ալ արթուն մը շինելու ըլլայ, ալ անկէ ետքը Փիլիպպոսին խրճիթին վրայ նախանձելու բան չ'ունենար։ Աս մտքը եւ լաւ ծովեզերք գնաց եւ քանի մը կտոր փայտ ժողովեց։

Կը յօժարէր աւելի նոյն տեղը գործել՝ քան թէ թշնամիոյն մօտը։ բայց անտառին տաքութիւնը զինքը ստիպեց շուտ մը զով անտառակն ածապարելու, ուր միշտ քաղցրաշունչ զեփեւ մը կը փչէր։ Թող վաճ փայտերն ուսը զարկած՝ շան հետ աւանակ հոն դարձաւ։ Փիլիպպոս՝ սեգ կոմսը նոյն վիճակին մէջ տեսնելով, անոր այսպէս խոստարհելուն վրայ սրտին մէջ մեծ ուրախութիւն զգաց, եւ գործքը թող տալով՝ սկսաւ հետաքրքրութեամբ միտ դնել թէ արդեօք ձեռք զարկած գործքն ինչպէս գլուխ պիտի հանէ։

Կոմսը նախ ծառէ մը քանի մը ճիւղ կտրեց, սկսաւ արթուն ուսուրները շինել։ Նոյն փայտն արտաքոյ կարգի կարծր ըլլալով, կտրելը մեծ դժուարութիւն կը պատճառէր։ Կարողութեան աչքը Փիլիպպոսին սղոցին վրայ դարձուց, որուն այնչափ կարօտութիւն ունէր։ բայց թշնամիէն փոխ առնելու չուզեց խոստարհել։ Խոտին վրայ նստած՝ սկսաւ արթուն ուսուրները շինել ծոցն ունեցած կտրոցով, որն որ իր միակ գործքն էր։ Աս գործքը հազիւ մեծ աշխատութեամբ լմնցնելէն ետքը, քառաւ կուսի փայտ մ'առաւ, եւ անոր վրայ կապարագրով ծակերուն նշաններն բրաւ, վերջէն չուղելով մը Փիլիպպոսին կրակին մօտիկցաւ, վառուած փայտ մ'առաւ եւ ծակուելու տեղերը մօտիկցուց, մինչեւ որ փայտը բոլորովին այրելով՝ ծակերը բացուեցան։ Կտրոցին օդնութեամբն երեք ծակն ալ հարկաւոր եղածին չափ մեծցուց, արթուն ուսուրները խոշոր քարով մը անոնց մէջ խոթեց հաստատեց, եւ ետքէն գետինը դրաւ, սկսաւ զննել։ Բայց ոտուրներուն բարձրութիւնն իրարմ հաւասար չըլլալով, արթուն տապալեցաւ գետինն ինչպէս։

Փիլիպպոս, որն որ աս պակասութիւնը յառաջունէ տեսած էր, ներքուստ կոմսին անյայտողութեան վրայ կ'ուրախանար։ սակայն ծիծաղելու բաղձանքը զգուշով, Մէջտեղի ոտքը պէտք է կարծեցնել, ըսաւ։ ապա թէ ոչ՝ արթունիդ երբեք չիտակ չիկենար։ Աս զուրցելով, ոտքով սղոցն ու կանոնն անոր առջեւ մղեց։

Կոմսն արհամարհական կերպով մը նոյն գործքներուն վրայ նայելով, Ի՛նչ, բոլոր, կը կարծէ որ յանձն կ'առնուի ինք զինքն ան աստիճանի նուաստութեան հասցընել, մինչեւ բոլոր գործքներդ գործածեմ։

Փիլիպպոսին ճակարտ բարկութեան բոցով բորբոքելով, Կարելի է, պատառ խանեց հենգութեամբ մը, քիչ մը վերջը ձեռք բարձրութիւնը փորձով կը տեսնէ, թէ աս մեր գտնուած տեղը ո՞րն աւելի օգտաւոր է, ձեռք բարձրատիճան ազնուականութիւնը, թէ իմ տեղեկութիւնն ու ճարտարութիւնն։

Կոմսը բարձրամտութեամբ մը՝ սղոցն

ու կանոնը մէկ կողմը նետեց, եւ սկսաւ իր կտրոցով արթուն ուսը կարծեցնել։

Աս գործքին երկայն ժամանակ եւ մեծ աշխատութիւն պէտք էր։ Ինչպէս ըմբռնէր, փայտը շատ կարծր էր, կտրոցն աս գործքին բոլորովին անյարմար, ինքն ալ ասանկ ձեռագործներու անյարմար։ Ալ իր սրտի անձկութիւնը վերջին ծայրը հասաւ, տեղնելով որ Փիլիպպոս զուարճանալով մը իր անյարմարութիւնը կը դիտէ։

Աս մտածութենէն բոլորովին ինք իրմէ ելաւ, եւ շփոթութեան մէջ՝ կտրոցը օսահեցաւ, մատուրները կտրեց։ Ասոր վրայ աշուրները Փիլիպպոսին բարձրելով ու տեսնելով որ կը ծիծաղէ, ինք իրմէ բոլորովին ելաւ, եւ կատաղութեամբ մը թշնամիոյն նայեցաւ, որն որ նոյն ատեն անտաքերութեամբ՝ բայց յանգուզն կերպով մը զանիկայ դիտել կը շարունակէր։

Ալ չուղելով՝ անոր ծայրը ըլլալ, աւելի ուժգնութեամբ սկսաւ գործել, եւ կտրոցը փայտին մէջ այնպէս սաստիկ խոթեց, որ անկարելի եղաւ դուրս հանել։ Մերմիլ նորէն ծիծաղեցաւ։ Իսկ կոմսը չկրնար ինք զինքը բռնել, այնպէս ճիգ մ'ըրաւ կտրոցը դուրս հանելու, որ լեզուն մէջտեղէն կ'որոցեցաւ մնաց։ Ան ատեն կատաղութեամբ արթուն առաւ գետինը զարկաւ։ Անդին Փիլիպպոս սկսաւ բարձրաւ ձայն ծիծաղել։

Հանդուգն անամթ, գուցե կոմսը, կը յանդգնէր զիս նախատել։

Բարձրապատիւ Տէր՝ Կարողութեան կոմսը, պատասխանեց Փիլիպպոս աստիկ երգիծանքով։ ներքեցեք յանդգնութեանս, կը համարձակիմ ձեռք բարձրութեան աղաչել, որ հաճիք յիշել թէ հոս ոչ ձեռք հայրենի ապարանքին պարտէզն էք, ոչ ալ Աշիւ նաւը, ուր տեղերէն որ կրնայիք առնանք վրանդէ մը վախճալու։ ձեռք անհաւատութեան վայելող կատաղութեան անճանաչողութեամբ ըլլալ։ Հոս երկուքնս հաւասար ենք։ ուստի ձեռք կողմանէ եղող աւան թշնամանք, խօսքով եղեր է, գործքով եղեր է, նոյն բոլորէն իր արժանաւոր հատուցումը կ'ընդունի։ Անոր համար ձեռք բարձրապատիւ տեղութեան կը յանդգնիմ խրատ տալ որ ձեռք լեզուն զգուշութիւնը բնէք։ Ինչու որ կրնայ ձեռք համար անհաճոյ հետուութիւններ ունենալ։

— Անամթ, կը մոռնաս որ քու մեծք էմ։

Չէ, պատասխանեց Փիլիպպոս, որուն միտքն եկած էր մէկէն կոմսին իշխանութեան տակ եղած ժամանակն ըրածները։ չէ, ատեն մը իմ վրաս ունեցած իշխանութիւննիդ եւ ատենութիւննիդ այնպիսի կերպով մը ի գործ դրել, որ չեմ կրնար երբեք մտքէս հանել։ Ձիս վատութեամբ հալածեցիք, դիտալով որ չեմ կրնար գէտ դնել ձեռք իշխանութեան, զիմ կրնար չարաչար կը գործածէիք։ Նոյն ատեն ես ձեռք զոհն եղած էի։ բայց ալ հիմայ չեմ։

Զգուշացէք, շարունակեց կոմսին աւելի մտնելով, որ ձեռք ըրած բոլոր անիւրաւութեանց համար վրէժ ինդրելու չստիպէք զիս, այնպիսի վրէժ մը՝ որն որ կրնայ զձեզ բռնադատել։ Փիլիպպոսին ճամբուրն կեր ըլլաւ վայրկենիդ անիծելու։